REICHMANN ANGELIKA

FELTÉTELEZETT FORDÍTÁS, ÁLFORDÍTÁS, METAFIKCIÓ: J. M. COETZEE, *ALKONYVIDÉK*

Közhely, hogy a posztmodern regények gyakran explicit vagy implicit párbeszédet folytatnak a kortárs irodalomkritikával. Az azonban talán viszonylag kevésbé gyakori, hogy egy regény a fordítást tematizálja, a fordításról szóló metaszöveg (is) legyen, s ezáltal saját eljövendő fordítójának is – példaként vagy ellenpéldaként – útmutatásul szolgáljon a követendő fordítói stratégiák tekintetében. Ilyen szöveg a dél-afrikai születésű, immár Nobel-díjas J. M. Coetzee 1974-es első regénye, a *Dusklands*, amely messzemenőleg kihasználja az író akkor még teljes ismeretlenségében rejlő potenciákat: J. M. Coetzee-t mint puszta fordítót szerepelteti. Ezen alaphelyzetből kiindulva a *Dusklands* olvasható a fordításról szóló, a fordítás metaforájával játszó metafikcióként: bonyolult eljárással a szerzői és az értelmezői pozíciót is éppen a fordító metaforáján, maszkján keresztül problematizálja. Miközben fordító és szerző, fordító és értelmező-olvasó között elmosódnak a határok, az írás, az értelmezés és a fordítás folyamata is az éppen aktuális (gyarmatosító) hatalmi diskurzusba beágyazott, megbízhatatlan, ironikus távolságtartással kezelendő folyamatként jelenik meg, amely egyúttal a radikális újraírás pozitív lehetőségét is magában hordozza. Az önmagát nagyrészt feltételezett fordítások együtteseként tételező (és jórészt álfordítások láncolataként lelepleződő) regényben az írás-fordítás-értelmezés metaforikus során keresztül a fordítás is alapvetően lezárhatatlan értelmezési folyamatként jelenik meg. Azaz a fordításról is szóló *Dusklands* az értelmezéseket felnyitó fordítói gyakorlat melletti állásfoglalás is egyben. Jelen tanulmány[1] elsősorban e metaforarendszer kirajzolódását kívánja feltérképezni, rövid kitekintéssel a magyar fordításműben[2] megvalósuló fordítási gyakorlatra. Ugyanakkor az elemzés következetesen a Bényei Tamás által jegyzett *Alkonyvidék* (2008) szövegére hivatkozik. Ezzel közvetett módon jelzi, hogy a *Dusklands* szövege által sugallott következtetések – a jó fordítás egyik ismérveként – nem egyszerűen párhuzamba állíthatók az *Alkonyvidék* olvasatával (Józan 2009: 354), hanem a magyar fordításmű ugyanazokhoz a következtetésekhez vezet a fordításhoz kapcsolódó metaforarendszer tekintetében szövegközeli olvasat alapján is.[3]

1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen" című projekt támogatta.

2 A műfordítás helyett Józan következetesen használt, mintegy a kritikai fordulatot jelző terminusa, amely „rokon Gideon Toury 'feltételezett fordítás' fogalmával" (Józan 2009: 14).

3 Jelen tanulmány első része annak az összefüggő elemzésnek, amely arra tesz kísérletet, hogy Józan Ildikónak a *Mű, fordítás, történet* (2009) című kötetében körvonalazott fordításkritikai megközelítésében tárgyalja az *Alkonyvidék*et. A gondolatmenet abból az alapfelvetésből indul ki, hogy Józan kritikai

Az *Alkonyvidék*ben megvalósuló bonyolult metafikciós játék aspektusainak értelmezéséhez érdemes először áttekinteni a szövegkomplexum felépítését és a részegységek által kijelölt narrátori és szerzői pozíciókat. A regény két, időben és térben egymástól távol játszódó, mégis organikusan összekapcsolódó fő narratívából áll: a többé-kevésbé látványosan rövidebb szövegekből összetevődő elbeszéléseket a gyarmatosítás központi témáján kívül motivikus ismétlődések is összekötik. Az első rész a vietnami háború idején az Egyesült Államokban játszódó *A Vietnam-projekt*, amely Eugene Dawn, egy „jelentéktelen hivatalnok" (Coetzee 2008: 12) első személyű, jelen időben írott elbeszélése. Ennek öt fejezetébe ékelődik be másodikként az a *Bevezetés*, amely a Kennedy Intézetben a Védelmi Minisztérium számára készített jelentés, az Új Élet Projekt része. A Projektért egy bizonyos Coetzee, Dawn felettese a felelős, ő az elsődleges olvasója a *Bevezetés*nek, amely azonban szintén a mitográfus Dawn munkája. Az elbeszélésből fokozatosan Dawn személyes traumákban gyökerező, de a Vietnam-projekt által katalizált megőrülésének folyamata rajzolódik ki: majdnem megöli fiát, a zárófejezetet pedig már elmegyógyintézetben írja, analízisben. A második rész szerkezete ennél sokkal összetettebb, és a korábban regényszereplőként megjelenő Coetzee által sejtetett metafikciós manőverek is e részben teljesednek ki.

Jacobus Coetzee elbeszélése ugyanis narratológiailag a feltételezett fordítás illúziójára épül, amelynek segítségével négy különböző, a Coetzee névvel fémjelzett, a fordító metaforáján keresztül megvilágított elbeszélői-szerzői és értelmezői pozíciót hoz létre.[4] Egyúttal a Coetzee-karakterek genealógiai során keresztül létrehozza a regényborítón szerzőként feltüntetett J. M. Coetzee irodalmi eredettörténetét.[5] Gideon Toury „feltételezett fordítás" fogalma „minden olyan megnyilatkozásra [vonatkozik], amelyet fordításnak tekintenek a célkultúrában, bármi legyen is ennek a megkülönböztetésnek az alapja" (Toury 2007: 328). A feltételezett fordítás esetében három posztulátum teljesül: „egy feltételezett fordítás mindig egy célkultúra szövege, amelyről jogunk van próbaképpen feltételezni, hogy létezik

fordulatot sürgető felvetésének megfelelően e fordításmű önálló, irodalomelméleti megalapozottságú értelmezésre érdemes. Mivel pedig a forrásmű csak egy a fordításmű számtalan intertextusa közül, az értelmezés gerincét egyáltalán nem a forrásművel való összehasonlításnak és az esetleges veszteségek listájának kell alkotnia (Józan 2009: 251–254). Az elemzés második része, amely a *Dusklands*ben körvonalazott fordítói stratégia megvalósulását az intertextusok terén vizsgálja az *Alkonyvidék*ben, az *Alföld*ben jelent meg 2019-ben (Reichmann 2019). Végkövetkeztetése szerint az *Alkonyvidék*ben megtestesülő fordítói gyakorlat abban a tekintetben is megfelel a regényben kirajzolódó fordításmegközelítésnek, hogy a magyar szöveg megteremti a célnyelvi kultúrában saját kontextusát, intertextuális hálóját (Józan 2009: 263), azaz számos további szöveget von be a regény értelmezésének terébe, ezáltal is hangsúlyozva az olvasási-értelmezési folyamat lezárhatatlanságát.

4 A *Dusklands* posztmodern metafikciós stratégiáit részletesen tárgyalja Mike Marais (1996). Belátásai kiindulópontul szolgálnak a feltételezett fordításokkal folytatott manipulációk itt következő értelmezéséhez.

5 Vö. Dominic Head (1997: 43–44).

egy másik szöveg, másik kultúrában és nyelven, amelyből bizonyos átviteli folyamatok eredményeképp eredeztethető, s amelyhez most bizonyos viszonyok fűzik, s amelyek közül néhányat – az adott kultúrán belül – szükségesnek és/vagy elégségesnek tekintünk" (Toury 2007: 333). Mint az álfordítások[6] esetében általában, a paratextusok az *Alkonyvidék*ben is kulcsfontosságú szerepet játszanak a feltételezett fordítás posztulátumának létrehozásában:[7] „Szerkesztette és utószóval ellátta S. J. Coetzee / Fordította J. M. Coetzee" (Coetzee 2008: 75, oldalszám nélkül), olvasható rögtön a második rész címe alatt. Bár ez két szövegegységet sejtet, a fordítói előszóval és a függelékkel együtt valójában négy dokumentumból áll az *Elbeszélés*. A fordítói előszó nem csak megerősíti a feltételezett fordítás illúzióját, hanem további információkkal is szolgál szövegekről és szerzőkről egyaránt. A második egység ezek alapján egy bizonyos Jacobus Coetzee 18. századi elbeszélésének fordítása, amelynek forrásnyelve a holland. A harmadik szöveg viszont az 1951-es első kiadáshoz eredetileg a jelenlegi fordító (J. M. Coetzee) édesapja (S. J. Coetzee) által afrikaans nyelven írt bevezetőjének fordítása (Coetzee 2008: 79, oldalszám nélkül), amely itt *Utószó* címen jelenik meg, saját jegyzetapparátussal (Coetzee 2008: 150–169). Jacobus Coetzee első személyű elbeszélése az 1760–62 között Nagy-Namaquaföldre tett két útjának történetét mondja el, amelyek közül a második bosszúhadjárat: a megszégyenülésének helyszínéül szolgáló bennszülött falu kiirtásával és Coetzee korábbi szolgáinak lemészárlásával zárul. Ezen történeteket mondja részben újra, részben pedig kommentálja az *Utószó* a dél-afrikai apartheid első éveiben[8] hősiesként: S. J. Coetzee kegyelettel tekint távoli ősére és „népünk egyik alapító atyjá"-ra (Coetzee 2008: 151) – arra a Jacobus Coetzee-re, aki ámokfutó mészárosként a gyarmatosítás legsötétebb aspektusait világítja meg történetével. Különösebb további magyarázat nélkül következik ezután a negyedik egység, a függelék: *Jacobus Coetzee úti beszámolója (1760)*, egy három és fél oldalas hivatalos dokumentum, amelyet egyébként titkár jegyzett le az írástudatlan, a beszámolót X-szel szignáló Coetzee vallomása alapján, tanúk előtt (Coetzee 2008: 170–173).

Az *Alkonyvidék* második részében tehát a fordítói előszó és a három feltételezett fordítás (útleírás, tudományos igényű kommentár, hivatalos tanúvallomás) a név segítségével metaforikus és egyúttal genealogikus sorba rendezi a feltételezett szerzőket. Egyrészt

6 „Azokat a szövegeket nevezik ál- vagy fiktív fordításoknak, amelyekről azt a látszatot keltették, hogy fordítások, ámde soha nem létezett megfelelő forrásszövegük egy másik nyelven, s így esetükben 'átviteli folyamatok' vagy fordítási viszonyok tényéről sem lehet beszélni" (Toury 1995: 40, saját fordítás).

7 Erről bővebben lásd Józan (2009: 257–259).

8 Dél-Afrikában az apartheidet 1948 és 1994 közöttre szokás datálni, azaz a Nemzeti Párt hatalomra jutásától a faji szegregáció hivatalos eltörléséig és egyben az első szabad választásokig. Nyilvánvalóan nem véletlen egybeesés, hogy a fordítói előszó S. J. Coetzee írását egy éppen „1934 és 1948 között minden évben meghirdetett […] előadássorozatban" gyökerezteti (Coetzee 2008: 79, oldalszám nélkül), mint arra Dominic Head felhívja a figyelmet (Head 1997: 44).

a Coetzee név a regényborítón feltüntetett szerzőt egyszerre azonosítja metaforikusan J. M. Coetzee fordítóval és az útleírás feltételezett szerzőjeként megjelenő Jacobus Coetzeevel, akik egymás alteregói is. Másrészt S. J. Coetzee történész nemcsak genealogikus összekötő kapocs a szerző(k) és a fordító, szerző-fordítók között, hanem tevékenysége is mintegy a fordítás és az eredeti szöveg alkotása között lokalizálja a szövegértelmezést. Írásának egyes részletei ugyanis szabadfordításoknak vagy alternatív fordításnak tűnnek Jacobus narratívájával összehasonlítva:

> Miután átkelt a Nagy Folyó gázlóján, Coetzee északkelet felé indult el a Leeuwen folyó mentén (//Houm). Napokon át hegyes vidéken haladt. Az ötödik napon kiért egy füves síkságra, a nagy namaquák földjére. (Coetzee 2008: 167)

Korábban Jacobusnál:

> A Nagy Folyótól északra sziklás hegyek közé érkeztünk, és négy napon át a Leeuwen folyó medrét voltunk kénytelenek követni, amíg ki nem értünk arra a széles, füves síkságra, amely Nagy-Namaquaföld kapuja. (Coetzee 2008: 90)

S. J. Coetzee ugyanakkor 20. századi értelmezőként szerzői babérokra is tör, amikor irodalmisága tekintetében kritizálja szépapja útleírását, és egészíti ki az odaértett olvasó igényeinek megfelelőn. Ez történik, amikor például vadászkaland beszúrásával teszi „izgalmassá" Jacobus elbeszélését, és így hozza helyre a történetírás szempontjából felmerülő hiányosságot, miközben elemzi is az eseménysor „szerkezetét" „drámai ismérvek" tekintetében. „Remélem, élvezték a kalandot" – zárja az epizódot (Coetzee 2008: 162). Ezzel egyszerre idézi meg a posztmodern metafikciók irodalmi önreflexióját és a fieldingi, sterne-i 18. századi regény szerzőjét, aki gyakran kiszól a regénynarratívából olvasójához. A Coetzee néven keresztül kibontakozó szerző–fordító–olvasó metaforikus és genealogikus sort támasztja alá az is, hogy a történet eredetpontjánál szintén szerzőség és (intralingvális) fordítás mosódik össze. Az úti beszámoló „Elbeszélőjének" (Jacobusnak) szavait ugyanis O. M. Bergh „Tanácsos és Titkár" nyilvánvalóan nem csak lejegyezte, hanem a kenetteljes hangnemből és a végeérhetetlen mondatokból ítélve át is fogalmazta a hivatalos stílus követelményeinek megfelelően. Erről tanúskodik a fentebb idézett esemény az elbeszélés sorrendje tekintetében immár harmadik, az események „valós" kronológiája tekintetében első változata:

> A Nagy Folyót maga mögött hagyván Elbeszélő tovább folytatta utazását észak felé, egy másik folyó mentén […]; Elbeszélő ekként négy napig egyhuzamban a folyópart

mentén kényszerülvén folytatni útját, az ötödik napon szélesen elterülő és dús fűvű síkra ért, mely nem más volt, mint a Nagy Namaquák földjének kapuja […]. (Coetzee 2008: 171)

Azaz Jacobus „társszerzőjeként" a szavait lejegyző hivatalnok, a titkár is csatlakozik a Coetzee-alteregók sorához, amire finom utalás lehet, hogy két keresztneve szintén csak kezdőbetűkkel van megadva. Titkár és elbeszélő kettős szerzőalakja olvad újra egybe közös leszármazottjukban, a hivatalnok Eugene Dawnban, aki az első rész szerzőjeként a mitográfia „nyitott terepén" éli ki megkésett felfedezői és gyarmatosító ambícióit: „Ha kétszáz évvel ezelőtt élek, lett volna egy egész földrész, amelyet felkutathattam és feltérképezhettem volna, és megnyithattam volna a gyarmatosítás számára" (Coetzee 2008: 50). Összességében az *Alkonyvidék* önnön szerzőjének olyan fiktív eredettörténete is egyben, amely a szerző születését csak az újraírás függvényében, az értelmezői és a fordítói tevékenység közötti bizonytalan és könnyen átjárható határvidéken képes elképzelni. E bizonytalanság fokozódik tovább azáltal, hogy az első részben Eugene Dawn „értő olvasója" és egyben felettese viseli az *Alkonyvidék* (melyik?) szerzőjének, Coetzee-nek a nevét, ő az S. J. Coetzee-hez hasonlatos értelmező apaalak. Ily módon az olvasó – az *Alkonyvidék* olvasója – is bekapcsolódik a szerző-értelmező-fordítók metaforikus láncolatába.

Milyen hozadékai vannak a feltételezett fordítás illúziójának, a fordító-szerző-kommentátor-olvasó azonosításának az értelmezésben?[9] Az álfordítás tudatos választása mögötti lehetséges motivációk közül a presztízs kihasználása, az irodalmi újítás, valamint a felelősség áthárítása (Toury 1995: 41–43) tűnik a legrelevánsabbnak e kérdés megválaszolásához. A feltételezett forrásszöveg presztízsét használja ki a fordításon keresztül autentikusként prezentált történelmi dokumentum, illetve a tudományos diskurzus tényszerűségének és racionalizmusának aurájával körbevont *Utószó*. Az eredeti forrásszöveg, mely egyben történelmi dokumentum, egyrészt tanúságtétel az irodalmi reprezentáció tényszerű gyökerei és így hitelessége mellett, másrészt éppen az irodalmi alkotás eredetiségének hiányára, elkerülhetetlenül intertextuális természetére hívja fel a figyelmet. Így az irodalmi értelmezést olyan nyomozómunkaként tételezi, amely az eredeti felkutatására irányul, vagy ha tetszik, az arra rárakódott interpretáció palimpszeszt rétegeinek felfejtésére. Ezen eredetit az *Alkonyvidék* megnyugtató, szinte elérhető közelségbe helyezi: ott lapul a regény végén szerényen meghúzódó fordításszövegtől csupán egyetlen további lépésre. Annak szem előtt tartásával, hogy az *Alkonyvidék* abban a pillanatban kezdi

9 E kérdésfeltevés arra a paradoxonra épül, amelyre ugyancsak Toury hívja fel a figyelmet: bár az álfordítások csak lelepleződésük után vizsgálhatók akként, amik, hatásmechanizmusuk megértéséhez mégis elengedhetetlen a lelepleződés előtti szituáció rekonstrukciója, az álca átmeneti elfogadása (Toury 1995: 40).

ironikusan felforgatni[10] autenticitás, tény, ráció és eredetiség fogalmait, ahogy megidézi őket, mégiscsak elmondható, hogy a feltételezett fordítás illúziója teremti meg e felforgató folyamat kiindulófeltételét.

Jacobus Coetzee feltételezett fordításként megjelenített narratívája ugyanakkor olyan terep, amelyen hosszú hagyományra visszatekintve két különböző módon is kreatív és normasértő irodalmi újítás zajlik a fordítás álcája mögött, és ezzel mintegy a fogadó kultúra szankcióit elkerülve (Toury 1995: 42). *Jacobus Coetzee elbeszélése* ugyanis irodalomtörténetileg a dél-afrikai regénynek mint nóvumnak a születését viszi színre a gyarmatosítás történelmi kontextusában írott útirajzból, miközben a kortárs, a realizmus öröksége által uralt angol nyelvű dél-afrikai irodalmi közegbe (Vaughan 1998: 50–53) a posztmodernt (Parker 1996: 99) vezeti be. E kettős normasértéshez kapcsolódik az álfordítások mögött rejlő közönségmanipuláció egy másik megszokott eleme: az akár irodalmi, akár büntetőjogi felelősség áthárítása. A fordítás ténye ugyanis mintegy elhatárolja a feltételezett fordítót az elkerülhetetlenül mindig távol lévő, és éppen ezért a gyakorlatban felelősségre vonhatatlan eredeti alkotó (Toury 1995: 42) kockázatos vagy éppen felvállalhatatlan megoldásaitól. A feltételezett fordítás segítségével kísérel meg J. M. Coetzee határvonalat húzni a szépapa brutális és őrült gyarmatosító diskurzusa, az apa Jacobus Coetzee-t heroizáló és ezáltal az apartheid mitológiáját 1934 és 1948 között aktívan létrehozó értelmezése (Head 1997: 44), valamint saját pozíciója közé. Ez egyben hangsúlyozottan nyelvi, a fordítás tényétől elválaszthatatlan határhúzás: Jacobus Coetzee nyelve a gyarmatosítóké, amellyel J. S. Coetzee közösséget vállal, amikor változatlanul, hollandul jelenteti meg a szöveget az apartheid nyelvét beszélő afrikaans olvasótábor[11] számára – ez utóbbit jelzi az utószó eredeti nyelve. J. M. Coetzee viszont angolra, a korai gyarmatosítás múltjától és az apartheidtől többé-kevésbé elhatárolódó dél-afrikai fehér liberális intelligencia és irodalom nyelvére fordít.[12] Olyan, a fordítás tényében és nyelvében egyaránt megtestesülő elhatárolódási kísérletről van itt szó, amelyet Kenneth Parker Coetzee kritikai írásainak kontextusában „az elnyomás közös történelmi gyökereitől való távolságtartás"-ként (Parker 1996: 84) határoz meg, s amelyre Coetzee maga

10 A pszeudo-dokumentumok önleleplező iróniájáról, illetve az azokat eluraló „pszeudo-racionális" diskurzusról lásd Head (1997: 29–34).

11 Az afrikaans nyelv a hollandból származik, eredetileg a dél-afrikai búr telepesek nyelve volt. Az afrikaner identitás viszont, amely nem feltétlenül korlátozódik az afrikaanst anyanyelvüknek vallókra, nemcsak nyelvi, hanem ideológiai hovatartozást is jelölhet: Dél-Afrika politikatörténetében a 19. század végén a Brit Birodalommal való szembenállásra utal, amely azonban a Birodalom felbomlásával a II. világháború után az apartheid alapját képező feketeellenes nacionalizmusnak adta át a helyét (Head 1997: 6–7).

12 Vö. Kannemeyer (2013: 71–72) valamint Kossew (1998: 7–8). Coetzee törékeny köztes pozíciójáról – afrikaner származású, de nyelvében és politikai beállítottságában az angol kultúrkörhöz kapcsolódik – lásd Head (1997: 6–7).

„etnikai-nyelvi" elkülönülésként utal (id. Kossew 1998: 8). A fordítás azonban kétélű fegyvernek bizonyul e tekintetben: azzal, hogy egy szöveget fordításra érdemesnek tart, a fordító elkerülhetetlenül egyfajta közösséget is vállal a feltételezett szerzővel, ami kulcsfontosságú szerepet játszik a Dominic Head meglátása szerint az *Alkonyvidék*et uraló, mindenkire – szerzőre, értelmezőre, fordítóra, olvasóra – egyaránt kiterjedő bűnrészesség, cinkosság atmoszférájának létrehozásában (Head 1997: 29–48). Hasonló következtetésre jut Mike Marais, aki szerint az *Alkonyvidék* metafikciója olyan „felkavaró" módon teszi írás és olvasás aktusait elválaszthatatlanná a gyarmatosítás folyamatától, amellyel az olvasót mintegy kényszeríti, hogy a gyarmatosító, a bűnelkövető szerepébe helyezkedjen bele, aki saját fogalomrendszerét kényszeríti rá a gyarmatosítottra – legyen az szöveg, terület vagy őslakos (Marais 1996: 80–81). Marais meglátása a fentiek alapján analogikusan kiterjeszthető a fordításra, amely e metaforikus sorban szintén a (gyarmatosító) hatalmi diskurzust reprodukáló, de egyben – mint erről a későbbiekben szó lesz – remélhetőleg felforgató tevékenységként jelenik meg.

A feltételezett fordítások[13] posztulátumainak talaján bontakoznak ki tehát azok a további metafikciós játékok, amelyek valószínűsíthető álfordításokként leplezik le *Jacobus Coetzee elbeszélése*nek túlnyomó részét, de mégis fenntartják a bizonytalanságot a szövegegységek státuszával kapcsolatban. Ezzel beilleszkednek a regény azon elemeinek sorába, amelyek Derek Attridge olvasatában alapvetően rázzák meg a szerző és az olvasó közötti íratlan szerződésbe vetett hitet az elmondottak – természetesen fiktív – realitásával kapcsolatban (Attridge 2004: 20). *Jacobus Coetzee elbeszélése* és az *Utószó* álfordítás, azaz fikció státusza valószínűleg az átlagolvasóban is hamar tudatosul, hiszen a hetvenes évek óta az ilyen és hasonló elbeszéléstechnikai fogások szinte klisévé merevedtek, a posztmodern metafikció iskolapéldái, amelyekre ha más nem, „a Coetzee-alakok elburjánzása" mindenképpen felhívja a figyelmet (Head 2009: 42). Fikciójuk önleleplező, többek között mert Jacobus elbeszélése anakronisztikus (Knox-Shaw 1996: 116), írástudatlan szerzőt jelöl meg írójaként (Parker 1996: 90), és például Klawer halálának két különböző története kapcsán a cselekmény szintjén bocsátkozik nyilvánvaló önellentmondásokba (Attridge 2004: 20, Coetzee 2008: 131–132). S. J. Coetzee feltételezett

13 A pontosság kedvéért megállapítható, hogy a magyar fordításműben a feltételezett fordítás újabb rétege rakódik az egymásból származtatott (ál)fordítások palimpszesztjére, amelynek eredményeképpen a fenti „leltár" eredménye négy feltételezett fordításra módosul. A második rész fedlapján megjelenő paratextusban ugyanis ugyanaz az anomália, a szerző nevének és a cím nyelvének az össze nem illése (vö. Józan 2009: 260) ismétlődik, amely az *Alkonyvidék* borítóján is, s amely feltételezett fordításként azonosítja a teljes szöveget. Ezen belül a fordító előszavának kivételével mindegyik szövegrészlet közvetett fordításként tételeződik első körben – s csupán erről a feltételezésről bizonyosul be az álfordítások lelepleződésének eredményeként, hogy jórészt nem helytálló. Mivel a metafikció tekintetében ezek az aspektusok nem játszanak központi szerepet, nem tűnt szükségesnek a bevonásuk az elemzés terébe.

tudományos kommentárja helyenként látványosan ássa alá önnön stílusát, például amikor a Coetzee expedíciója által hátrahagyott nyomok abszurd leltári jegyzékévé válik átmenetileg (Coetzee 2008: 165), bár a jegyzetek pontatlanságainak elhiteltelenítő hatása (VanZanten 1991: 74) valószínűleg csak a filológiailag rendkívül igényes olvasó számára érzékelhető. E nyilvánvalóan fiktív felütés csak még bizonytalanabbá teszi a függelékben közölt úti beszámoló helyzetét: annak ellenére, hogy ez az egyetlen valódi fordításhoz igen közel álló szöveg, a legeredetibbnek tűnő dokumentum, mégis ez az *Alkonyvidék* fordítási szempontból legproblematikusabb státuszú részlete. Annyira nyilvánvaló fikció kontextusába épül be, hogy természetes olvasói reakció fiktív dokumentumnak tekinteni. Csakhogy olyannyira nem az, hogy Peter Knox-Shaw eredetileg 1982-es tanulmánya nyomán – és David Attwell 1993-as cáfolata ellenére – még a Coetzee-kritika is évtizedekig ezt a részt tekintette a regény egyetlen autentikus szövegének: elfogadták, hogy a valóban létező holland nyelvű forrásszöveg, azaz valódi történelmi dokumentum valódi angol fordítása. A forrásszöveg és az átvitel posztulátuma egyébként be is igazolódik, csak a viszonyok problematikusak: „szándékos félrefordítások" – kihagyások, változtatások – vannak benne, amelyek segítségével Coetzee hozzáigazította az „eredeti" dokumentumot az elbeszéléséhez, amelyet egyébként tényszerűen a történelmi dokumentum adaptációjaként írt.[14] Ezen adaptáció során pedig igen mélyen merített egyéb, Jacobus utazásáról fennmaradt történelmi dokumentumokból (Knox-Shaw 1996: 108–109). Az álfordítások útvesztőiben az *Alkonyvidék* úgy vezeti vissza olvasóját önnön eredeti, intertextuális forrásához, hogy közben annak mind eredetisége, mind forrás státusza manipulációk áldozata lesz. Az eredet felderítésére irányuló nyomozómunka csak ahhoz a csalódott belátáshoz vezet, hogy ha létezik is a szerzőnek és a történetnek ősforrása, az az *Alkonyvidék* olvasója számára végső soron hozzáférhetetlen. Ez pedig igen szkeptikus következtetésekre vezet bármiféle eredetben gyökerező magértelem létének vagy hozzáférhetőségének tekintetében.

Éppen ezért az *Alkonyvidék* tekinthető Coetzee állásfoglalásának egy olyan vitában, amely egyidős magával a fordításelméleti diskurzussal: a szó szerinti vs. értelem szerinti fordítás dilemmájában (Venuti 2004: 14–15). Ha a fordítás nem támaszkodhat semmiféle végső magértelemre, akkor a fordítás során megalkotott szövegváltozat nem lehet más, mint csupán egy lehetséges értelmezés, mégpedig olyan interpretáció, amelyet

14 David Attwell 1993-as monográfiája nyomán Kannemeyer 2012-ben még mindig kritikai konszenzusként beszél azon Knox-Shawhoz visszavezetett feltételezésről, hogy az úti beszámoló autentikus, és egyúttal ismét fel is hívja a figyelmet téves voltára. Kannemeyer (is) beszámol a regény keletkezési körülményei között Coetzee austini kutatásairól, és arról, hogy Coetzee a dokumentum – és számos egyéb korabeli útleírás – angol változataival dolgozott (Knox-Shaw 1996: 108, Attwell 1993: 46–47, Kannemeyer 2013: 21, 221).

a nagyon is láthatóvá tett fordító személye, az őt meghatározó (politikai és egyéb) diskurzusok hoznak létre. Coetzee saját aforizmatikus megfogalmazásában a *Doubling the Point* című esszé- és interjúkötetből: „az olvasás mindig fordítás, ahogy a fordítás pedig mindig irodalomkritika".[15] Ez pedig nemcsak, vagy nem elsősorban a veszteség, hanem az új értelmezés felnyitásának pozitív lehetőségét is felvillantja. Hasonló implikációkat hordoz J. C. Kannemeyer meglátása, aki a fiktív fordító J. M. Coetzee tevékenysége alapján – aki saját bevallása szerint korábban törölt szövegrészleteket illeszt vissza Jacobus elbeszélésébe (Coetzee 2008: 79, oldalszám nélkül) – a történelem „korrektív" újraírásának lehetőségét kapcsolja az (újra)fordítás eseményéhez (Kannemeyer 2013: 221). Más szóval, a regény mintegy felhívás a valódi fordító – a magyar fordításmű – alkotója számára, hogy explicit módon hangsúlyozza a fordításmű fordítás- és értelmezésjellegét, szemben az uralkodó magyar fordításkritikai hagyománnyal, amely a fordítót ideális esetben láthatatlannak, áttetszőnek feltételezi (Józan 2009: 213, Klaudy 2012: 137–138).

E stratégia szerény, nem kimondottan formabontó, viszont annál szembetűnőbb két jele az *Alkonyvidék* legvégéhez toldott rövidke búr–magyar szószedet (Coetzee 2008: 174, oldalszám nélkül), illetve a magyar fordítói jegyzetapparátus. „A Vietnam-projekt" szövegében mindössze négy jegyzet található, többségük a második részhez tartozik: tizenkettő Jacobus Coetzee elbeszéléséhez, három az utószóhoz. Jellemzően – ahogy a szószedet is – kulturális és történelmi reáliák magyarázatához, idegenítő fordításához, illetve fordítás nélküli átviteléhez kapcsolódnak. A bennük megtestesülő idegenítő eljárás, a forrásnyelvi szöveg kultúrájában rejlő összetett idegenség elismerése egyrészt elegáns ellenpontját képezi annak a gyarmatosító, asszimiláló agressziónak, amely elválaszthatatlanul összefonódik a regény elbeszélői pozícióival és az implikációk szintjén az olvasással, értelmezéssel. Másrészt úgy teszi láthatóvá a fordítót, hogy az *Alkonyvidék* szövegtípusaihoz – részben az (ál)tudományos szövegrészletekhez, részben a fordított és *szerkesztett* elbeszéléshez – logikusan illeszkedik. Ugyanezen stratégia kevésbé látványos, viszont sokkal szignifikánsabb elemének tekinthető a regény értelmezési horizontját gazdagító intertextuális háló létrehozása a célnyelvi kultúrában. Egyrészt azért, mert a szövegközi utalások felismerése és beemelése a célnyelvi szövegbe olyan rendkívül nehéz feladat, amely általánosságban a fordító kompetenciájának függvénye és egyik mércéje. Másrészt pedig e konkrét regény esetében azért, mert az intertextualitás a fentiek alapján is az önreflexív posztmodern regénynarratíva elengedhetetlen szöveggeneráló és önértelmező poétikai eleme, amely nélkül aligha folytathatnának párbeszédet a *Dusklands* és az *Alkonyvidék* értelmezései: az *Alkonyvidék* olyan értelmezéseket lezáró szöveg lenne,

15 Coetzee megfogalmazására életrajzírója hívja fel a figyelmet (Kannemeyer 2013: 221): „all reading is translation, just as all translation is criticism" (Coetzee 1992: 90, saját fordítás).

amely szövegalkotó gyakorlatával ellentétbe kerülne a *Dusklands* szerzőségről, fordításról és olvasásról megtestesített üzenetével.

Derek Attridge 2004-es, nagy hatású monográfiájának megjelenése óta hagyomány J. M. Coetzee írásait az olvasás etikájának kontextusában tárgyalni. A *Dusklands* metaforarendszere és metafikciója azonban írás és olvasás képzetét is elválaszthatatlanná teszi a fordítás jelenségétől. Mindhármat átpolitizált, ideológiafüggő, a történelmi változásoknak kitett folyamatként tételezi, s ezáltal kiterjeszti az olvasás, értelmezés körüli etikai dilemmákat a fordításra is: egyrészt mintegy óva inti a fordítót attól, hogy a forrásnyelvi szöveget redukáló olvasatban, a gyarmatosítás erőszakos aktusát ismételve vegye birtokba a fordítás során, másrészt pedig éppen az (újra)fordításban látja az egyszerűsítő, tendenciózus, morálisan felvállalhatatlan olvasatok felülírásának lehetőségét. Mindkét aspektus hatalmas felelősséget ró a (társ)szerzőként felfogott fordítóra évtizedekkel azelőtt, hogy a fordítás etikájáról való gondolkodás széleskörűvé vált volna az 1990-es években.[16]

Források

Coetzee, J. M. 1983. *Dusklands*. Harmondsworth: Penguin.
Coetzee, J. M. 2008. *Alkonyvidék.* Bényei Tamás fordítása. Pécs: Art Nouveau.

Irodalom

Attwell, D. 1993. *J. M. Coetzee: South Africa and the Politics of Writing.* Berkely – Los Angeles – Oxford, Cape Town – Johannesburg: University of California Press – David Philip.

Attridge, D. 2004. *J. M. Coetzee and the Ethics of Reading. Literature in the Event.* Chicago: University of Chicago Press.

Coetzee, J. M. 1992. Achterberg's „Ballade van de gasfitter": The Mystery of I and You (1977). In Attwell, D. (szerk.): *Doubling the Point. Essays and Interviews.* Cambridge (Massachusetts) – London: Hardvard University Press. 69–90.

Head, D. 1997. *J. M. Coetzee.* Cambridge: Cambridge University Press.

Head, D. 2009. *The Cambridge Introduction to J. M. Coetzee.* Cambridge: Cambridge University Press.

16 Mérföldkőnek tekinthető Henri Meschonnic 1999-es *Poétique du traduire* című műve, amely azonban csak 2007-ben jelent meg angolul (Meschonnic 2011: 11), magyarul pedig nem olvasható.

Huggan, G. – Watson, S. (szerk.) 1996. *Critical Perspectives on J. M. Coetzee*. Houndmills, Basingstoke: Macmillan.

Józan Ildikó 2009. *Mű, fordítás, történet.* Budapest: Balassi.

Kannemeyer, J. C. 2013. *J. M. Coetzee. A Life in Writing*. Michiel Heyns fordítása. Melbourne: Scribe.

Klaudy Kinga 2012. Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról. In Horváthné Molnár Katalin – Antonio Donato Sciacovelli (szerk.): *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. A XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Budapest – Szombathely – Sopron: MANYE – NYME. http://www.kjf.hu/manye/2011_szombathely/kotet/15_klaudy.pdf (Letöltve: 2019. 06. 15.)

Knox-Shaw, P. 1996. *Dusklands:* A Metaphysics of Violence. In Huggan, G. – Watson, S. (szerk). 107–119.

Kossew, S. (szerk.) 1998. *Critical Essays on J. M. Coetzee.* London: Prentice Hall.

Kossew, S. 1998. Introduction. In Kossew, S. (szerk.). 1–17.

Marais, M. 1996. The Hermeneutics of Empire: Coetzee's Post-colonial Metafiction. In Huggan, G. – Watson, S. (szerk.). 66–81.

Meschonnic, H. 2011. *Ethics and Politics of Translating.* Pier-Pascale Boulanger fordítása. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Parker, K. 1996. J. M. Coetzee: The Postmodern and the Post-colonial. In Huggan, G. – Watson, S. (szerk.). 82–104.

Reichmann Angelika 2019. Coetzee megszólal magyarul: *Alkonyvidék*, avagy fordítás és intertextualitás. *Alföld* 70/9: 107–119.

Toury, G. 2007. Fordítás – célkultúra. Nemes Péter fordítása. In Józan Ildikó – Jeney Éva – Hajdu Péter (szerk.): *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. sz. végéig.* Budapest: Balassi. 319–337.

Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond.* Amsterdam: John Benjamins.

VanZanten Gallagher, S. 1991. *A Story of South Africa. J. M. Coetzee's Fiction in Context*. Cambridge (Massachusetts) – London: Harvard University Press.

Vaughan, M. 1998. Litearture and Politics. Currents in South African Writing in the Seventies. In Kossew, S. (szerk.). 50–65.

Venuti, L. 2004. Foundational Statements. In Venuti, L. (szerk.): *The Translation Studies Reader*. 2. kiadás. New York – London: Routledge.